

ВИКОРИСТАННЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ПРОГРАМ ЯК МЕХАНІЗМУ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ БІДНИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Когатько Юрій Леонідович

*кандидат географічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,*

*Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи Національної академії наук України*

Полякова Світлана Володимирівна

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,*

*Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи Національної академії наук України*

Дослідження механізмів впливу на поведінкові стратегії виходу з бідності ґрунтується на розумінні того, що вибір домогосподарств не завжди є раціональним. Важливу роль в контексті такого впливу відіграє механізм просвітницьких програм, які реалізуються у формі соціальної реклами, інших інформаційних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності про можливості виходу зі стану бідності, наявні механізми залученості до ринку праці (для працевдатних осіб), систему соціальної підтримки тощо. Їх ефективність ґрунтується як на використанні соціальних норм, адже приклади історій успіху змінюють усталені установки та формують орієнтири для наслідування, так і на евристиці доступності, коли прості та чіткі інструкції роблять соціально корисні дії зрозумілими і легкими для виконання.

Більшу роль згаданий механізм відіграє для домогосподарств, що належать до категорії довготривало бідних. Він дає змогу знижувати рівень інформаційних бар'єрів, формувати довіру до соціальних інституцій та підштовхувати до активнішого використання доступних ресурсів. Прикладом може слугувати просвітницька програма Satat Jeevikorajan Yojana Shahari (SJY Urban), запущена урядом Біхару в Індії у співпраці з BRAC International у 2023 році з метою подолання бідності через використання соціальних норм (за допомогою історій успіху для зміни установок) та евристики доступності (через прості інструкції для зрозумілості дій). Ця програма спрямована на боротьбу з міською бідністю шляхом комплексних втручань, що включають фінансову інклюзію, розвиток навичок та підтримку підприємництва, адаптованих до специфічних викликів міського контексту. Соціальні норми у програмі SJY Urban реалізуються через поширення історій успіху жінок, які

досягли фінансової стабільності завдяки участі в подібній сільській програмі JEEVIKA, що охопила понад 150000 домогосподарств до 2023 року. Наприклад, історії про жінок, які стали банківськими помічницями і залучили значні кошти для банків, демонструють, як учасниці з бідних верств можуть досягти економічної незалежності через групи самодопомоги. Ці історії, представлені на групових зустрічах і через партнерські організації, створюють нову соціальну норму, де підприємництво та фінансова активність сприймаються як досяжні та соціально схвалювані. Це змінює установки учасників, зменшуючи психологічний бар'єр, пов'язаний з ефектом власності, коли люди переоцінюють поточний стан (наприклад, отримання мінімальних ресурсів) і уникають інвестицій у розвиток через страх невдачі. Презентація таких історій надихає інших наслідувати приклад, формуючи відчуття, що вихід із бідності є не лише можливим, але й соціально очікуваним [1].

В українському суспільстві можна виокремити специфічну групу економічно неактивних осіб, які зневірилися у можливості знайти роботу, і яким підійшов би досвід SJY Urban. За даними вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД) [2], близько 4,6% бідних заявили, що вони шукали роботу, але втратили надію або не знають, як її знайти; ще 4,4% переконані, що на ринку праці поки немає підходящих пропозицій. Додатково 4,5% населення перебувають у складному психологічному стані через війну, що блокує їхню економічну активність, а 1,9% визнали, що не мають належної освіти та відчувають брак компетенцій (рис. 1).

Разом вищезгадані категорії становлять понад 15%: вони фактично опинились у пастці бездіяльності, що може трансформуватись у поведінкову стратегію відмови від пошуку роботи. Подібна стратегія закріплює бідність, оскільки відсутність віри у власні можливості і недовіра до ринку праці знижують мотивацію до дій.

Евристика доступності у SJY Urban застосовується через прості, структуровані інструкції, які роблять дії зрозумілими та легкими для виконання. Програма пропонує покрокові плани для створення мікропідприємств. Наприклад, учасникам надають чіткі інструкції: «Запишись на тренінг із швейної справи через...» або «Відкладай 100 рупій щомісяця для стартового капіталу» [1]. Ці інструкції надаються у доступних форматах, таких як усні пояснення на групових зустрічах чи ілюстровані матеріали, що полегшує їх запам'ятовування та виконання навіть для людей із низьким рівнем грамотності. Крім того, партнерство з місцевими організаціями забезпечує тематичні воркшопи, де складні економічні концепції розбиваються на прості кроки, наприклад, як відкрити банківський рахунок чи отримати мікrokредит. Це знижує когнітивне навантаження та робить дії більш доступними, зменшуючи

вплив ефекту статус-кво, який змушує уникати змін через їхню складність. Програма залучає групи самопомоги для формування соціальної підтримки, де учасники бачать успіхи інших, що підсилює їхню віру в можливість змін. Ці ініціативи не лише сприяють економічній стабільності, але й допомагають учасникам подолати психологічні бар'єри, пов'язані зі страхом втрати чи невизначеністю, змінюють їхню поведінку від уникнення ризиків до активного прагнення фінансової незалежності [3; 4].

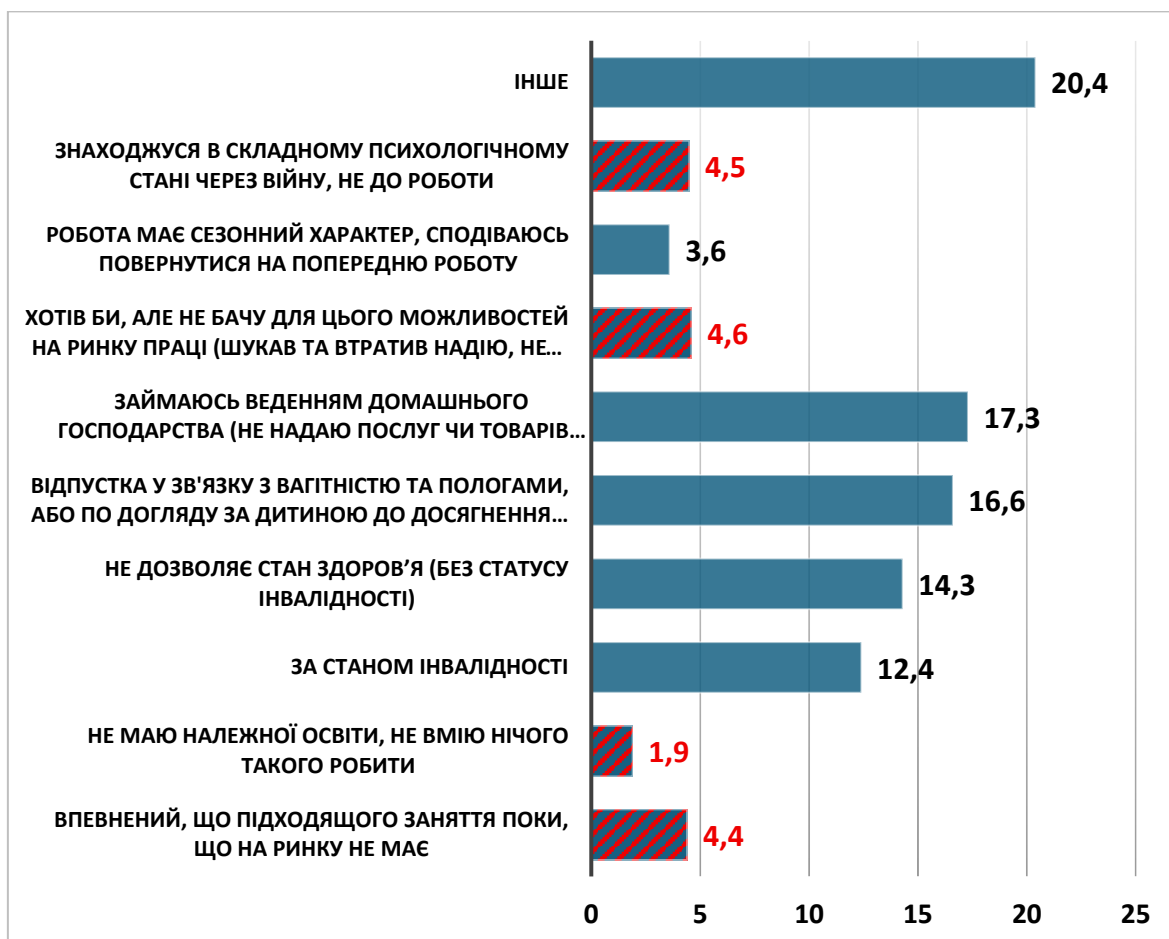

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання «Чому не працюєте зараз з метою отримання доходу та не шукаєте роботу?» (серед бідних за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2023 році, %)

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

В Україні можна адаптувати концепцію вищезгаданої програми для зміни поведінкових стратегій домогосподарств для виходу з бідності, зосереджуючись на поєднанні розвитку навичок, фінансової інклюзії та створенні сталих засобів до існування. Для домогосподарств, які належать до довготривало бідних, ключовим є формування впевненості у власних силах та мотивації до активних дій [5]. Навчальні модулі та

тренінги, що передбачають розвиток професійних навичок і підприємницьких компетенцій, здатні змінити традиційні стратегії виживання на стратегії економічного самозабезпечення. Водночас фінансова грамотність і доступ до мікрофінансів або цифрових платформ стимулюють домогосподарства до планування доходів та інвестування у власний розвиток, підвищуючи їхню здатність до автономних рішень. Соціальні групи взаємодопомоги, запроваджені за прикладом груп самообслуговування, сприяли б обміну досвідом, формуванню соціальної підтримки та зниженню інерції, пов'язаної з бідністю [6]. Впровадження таких комплексних заходів здатне трансформувати поведінкові стратегії, замінюючи пасивні або кризові дії на цілеспрямовані кроки, що ведуть до стабільного підвищення рівня добробуту та економічної стійкості домогосподарств.

Список використаних джерел:

1. Mukherji R. Alleviating Urban Poverty Through Livelihood Generation. Inter Press Service. URL: <https://www.ipsnews.net/2023/08/alleviating-urban-poverty-livelihood-generation/>.

2. Результати вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 р. лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України.

3. Когатько Ю., Полякова С. Рівень матеріальної депривації в Україні: вплив економічної кризи, COVID-19 та війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-37>.

4. Поведінкові стратегії домогосподарств у контексті якості життя: монографія / Л. Черенко та ін. Київ : Ін-т демографії та проблем якості життя НАН України, 2025. 316 с. URL: https://www.demography.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Монографія_поведінкові_стратегії_фінал.pdf

5. Lopushnyak G. et al. Consumer behaviour of ukrainian households: factors, strategies, changes under the influence of war. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2025. Vol. 1. No. 60. P. 522–542. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcартр.1.60.2025.4645>.

6. Когатько Ю., Полякова С. Вплив «сільських» поведінкових стратегій населення України на якість життя в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1 (55). С. 78–93. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.078>.